

sendt de strejkende eller lockoutede derhen, hvor det var muligt at få arbejde, samtidig med, at man søgte at holde tilrejsende svende (evt. deciderede strejkebrydere) borte fra de konfliktramte arbejdspladser. Hvad jeg dog savner mest i denne afhandling er en grundigere analyse af konfliktmønstret i perioden ca. 1850-1900; dvs, det tidsrum i Danmarkshistorien, hvor samfundet undergik de mest omfattende økonomiske, sociale og demografiske forandringer. Overgangen til en kapitalistisk markedsøkonomi førte til dannelsen af et moderne arbejdsmarked og ændrede fundamentalt set forholdet mellem mestre og svende, mellem fabrikanter og arbejdere. I dette spændingsfelt opstod arbejdskampen – den historie er imidlertid endnu ikke blevet skrevet.

Knud Knudsen har bragt os et godt stykke videre, men har også vist, at skal vi nå dybere ind til kernen i samfundsprocesserne inklusive studiet af kollektive aktioner og sociale bevægelser, er det tvingende nødvendigt at bringe andre metoder med ind i analysen.

Flemming Mikkelsen

NING DE CONINCK-SMITH: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914, Gyldendal, 2000. 443 s., ill.

Den foreliggende afhandling knytter sig til teorier og forskningstraditioner om barnesyn og barndomshistorie, men placerer sig samtidig i en skolehistorisk, empirisk forskningstradition. I det følgende vil afhandlingen blive præsenteret i sin opbygning, og efter nogle betragtninger over den forskningsmæssige tilgang vil især afhandlingens skolehistoriske empiri blive kritisk gennemgået. Derimod vil der ikke blive gået nærmere ind på afhandlingens håndtering af den internationale forskning i barndom.¹

Afhandlingens tese og opbygning

Afhandlingen repræsenterer en fornyelse i dansk forskningstradition, for så vidt som den vil sammenkæde en barndomshistorisk, en pædagogisk og en skolehistorisk forskningslinje. Dette kommer til udtryk i programerklæringen (s. 14): »Jeg vil således undersøge, hvad det var for et syn på barnet, der kom til udtryk i den pædagogiske og skolepolitiske

¹ Anmeldelsen er bortset fra indledningen og enkelte redaktionelle ændringer 2. officielle opposition ved afhandlingens forsvar for den filosofiske doktorgrad på Syddansk Universitet, Odense, den 26. maj 2000. 1. opponert ved handlingen, prof. Bengt Sandin, Linköping Universitet, behandlede den barndomshistoriske side af afhandlingen.

debat, hvilke konsekvenser det fik for reformerne af købstadsskolen samt diskutere, hvordan reformerne indvirkede på det levede børneliv.« I en tese, der både indeholder en påstand om, hvad dette barnesyn gik ud på, og en påstand om hvilken betydning det fik, sættes dagsordenen for arbejdet: »Det er bogens gennemgående tese, at den nye folkeskole kom til at spille en central rolle for demokratiseringen – i betydningen almengørelse – af det, som er blevet omtalt som den borgerlige barndom. Det indebar, at barndommen blev skilt ud som en særlig livsfase og tillagt en selvstændig betydning for det senere voksenliv. Barndommen skulle fyldes af leg og læring og familie og skole udgøre de institutionelle rammer om børns opvækst.«

Efter en indledning præsenteres i kapitel 2 forskningsmæssige tilgange, der har været inspiration for undersøgelsen: »At sætte barndommen på begreb – barndommen som konstruktion«. Kapitel 3, »Barndommen og urbaniseringen« redegør for lovgivning m.m. vedr. børns arbejde, skolegang og sundhed i Danmark i den omhandlede periode, og de tre provinsbyer, som er rammen for den empiriske undersøgelse, nemlig Esbjerg, Holbæk og Nakskov, karakteriseres overordnet m.h.t. befolkning, økonomi, politik og sociale og sundhedsmæssige forhold. Kapitel 4 og 5 omhandler »Skolen og barnets natur« og »Skolen og barndommens frontkæmpere«, hvorved tidens pædagogiske debat og aktørerne i den præsenteres. Herefter følger kapitlerne om skole- og barndomshistorisk empiri. Først om »Skolen og lovgivningen« (kapitel 6), og dernæst 3 kapitler med en spændende og givende disposition i »Skolen og barnets tid«, »Skolen og barnets krop«, »Skolen og barnets rum« (Kapitel 7-9). Gennem denne tilgang synliggøres fint nogle sammenhænge mellem skolehistorie og barndomshistorie. Et sidste kapitel før konklusionen omhandler »Skolen og Forældrene«.

Bogen er tilbørligt udrustet med en velfungerende indholdsfortegnelse, med lister over anvendt arkivmateriale og litteratur, engelsk resumé, diverse lister over figurer og billeder, samt et person- og sagregister. I bilagsform er indføjjet oversigter over skole- og undervisningsplaner samt uddybende bemærkninger til tabeller. Korrekturlæsningen er vel ikke perfekt, men heller ikke ringe. Også stave- og sprogfejl er få. Sproget er gennemgående funktionelt, i nogle afsnit ganske vist meget vanskeligt at læse, men til gengæld i andre flydende og veloplagt. Der er gode illustrationer, især til kapitlerne om barnets krop og barnets rum – møbler og bygninger, som det er fint at få på nethinden. Grafer og figurer vil jeg vende tilbage til i en kritisk gennemgang af empirien.

Den forskningsmæssige tilgang

Afhandlingens emner udfolder sig empirisk inden for rammen af det danske samfund i perioden ca. 1880 til 1914 med fokus på provinsbyer i dette samfund. Forfatteren tager afsæt i idealistiske programmer og bestræbelser, som gjorde sig internationalt gældende i perioden, og anlægger en vinkel, der stiller enkeltpersoners synspunkter og handlinger i centrum. Forfatteren er utvivlsomt bevidst om, at en mulig alternativ vinkel havde været at tage udgangspunkt i det pågældende samfunds strukturelle forhold i perioden og derudfra diagnosticere de problemer, der var knyttet til barnelivet i forskellige befolkningslag, og hvilke konsekvenser for børns levede liv en indgriben kunne forventes at få.

En sådan tilgang ville have indebåret, at de samfundsforhold, der i kap. 3 beskrives som kulisse for barndommens frontkæmpere, måske havde trængt sig stærkere på i undersøgelsens konklusioner. Det var et samfund, hvor der i periodens løb foregik en voldsom forandring i de befolkningsmæssige forhold: afvandring fra landbruget og vækst i bysamfundene i takt med industrialiseringen, som fik sit gennembrud i perioden; en ny bybefolkning, der i tilknytning til en industriel organisering af arbejdslivet i stigende grad organiserede en fælles kamp for anstændige levekår, og en økonomisk vækst, der sammen med denne kamp først i løbet af perioden placerede byarbejderklassen – også børnene – på den gode side af sultegrænsen. Til udviklingen hørte også en uddifferentiering af en – ikke talstærk, men relativt politisk aktiv – veluddannet mellem- og overklasse af lærere, læger, advokater, redaktører, fabrikanter, købmænd. For dem – og for arbejderklassens ledere – var det åbenbart, at en god skoleuddannelse var saltet i den fremtidige samfunds- og velstandsudvikling under industrielle produktionsforhold og med stigende behov for rekruttering af kvalificerede medarbejdere til produktions-, handels- og serviceområderne: Skoleuddannelse kostede penge – jo bedre og mere, desto dyrere – for mellemlagenes egne børn. For den samfundsmæssige udviklings skyld skulle endda langt flere børn udstyres med almene arbejdskvalifikationer – herunder disciplin og ordenssans – og boglige færdigheder. Skolereformer kom på dagsordenen. En ny kæmpemæssig samfundsopgave tonede frem. For samfundets skyld. Det ville så være børnenes forhold i denne ramme, der blev undersøgelsens ultimative genstand.

Forfatteren har som sagt valgt en anden hovedvej, dog altså ikke uden bevidsthed om samfundets strukturelle forhold, og forfatteren har stor fortjeneste af at have rejst spørgsmålet om børnenes levede liv i sammenhæng med de reformkomplekser, der blev sat igennem i perioden.

Jeg deler også forfatterens opfattelse, at en velfærds- og demokrati-tænkning var en væsentlig faktor i udformningen af reformerne. Man kan rejse det spørgsmål, om forfatterens fokusering på et idealistisk »for barnets skyld« kommer til at trænge den virkelighed tilbage, som var bestemmende for dele af reformernes indhold. Det gælder indholdet af økonomitænkning og øget disciplinering og kontrol. Ikke mindst disse områder blev afgørende for, hvad der blev børnenes »levede liv« på baggrund af de gennemførte reformer.

Materialevalg

Hovedparten af det empiriske materiale angår reformarbejde, reformer og børns levede liv i perioden, og det er det, de følgende bemærkninger vil blive samlet om. Forfatteren har inddraget et mangfoldigt kilde-materiale til belysning af disse forhold, og det er valgt med godt blik for relevans og for det forskellige materiales mulighed for at supplere hinanden under den anlagte synsvinkel. Mest omfattende er anvendt typer af skolehistorisk materiale, som også har været udnyttet i tidligere forskning, men hertil kommer eksempelvis materiale vedr. skolebyggeri og -inventar, materiale fra socialpolitisk og socialforsorgens side samt politisager. Konstellationen af materialegrupper kan utvivlsomt være til inspiration for fremtidig forskning.

Kildekritik

I sin redegørelse for litteratur og kilder s. 31 og flg. refererer forfatteren kortfattet dansk skolehistorisk forskning, som har været relevant for den foreliggende undersøgelse. Hvad der refereres på dette sted er ikke meget præcist og til dels fejlagtigt, men som forfatter til et af de refererede værker skal jeg ikke hænge forfatteren op på en specialviden om landdistrikternes skolevæsen, som ikke er emne for det foreliggende arbejde. Derimod er det nødvendigt at kommentere gennemgangen s. 37 ff. af det kildemateriale som forfatteren karakteriserer som »grundstammen« til kortlægning af »skolens rolle i barndommens formgivning«, nemlig de årlige indberetninger til ministeriet om skolevæsenets tilstand i de enkelte kommuner. Disse indberetninger indeholder oplysninger om antal skoler, klasser, elever, ugentlige og – planlagte og afholdte – årlige undervisningstimer for de enkelte klassetrin, forsømsseststal, mulktoring, antal udskrevne 13-årige samt privatundervisning. Forfatteren argumenterer for deres troværdighed på følgende måde: Det var præsten, der udfyldte skoleberetningen, og eftersom præsten må anses for at være positivt interesseret i, om børnene kom i skole, fordi han var interesseret i, at de fik deres religionsundervisning

og de syv års skolegang, der var forudsætning for konfirmationen; og eftersom skoleberetningen gik igennem en del lokalkendte hænder før indsendelsen; og eftersom ministeriet ikke i noget tilfælde betvivlede beretningernes talmateriale – så vil forfatteren »i det følgende tillade [s]ig at antage, at det talmateriale og de oplysninger, vi finder i skoleberetningerne, står til troende. Naturligvis med forbehold for optællings-, skrive- og regnefejl«. Det skal ikke anfægtes, at de står til troende, men de gør det unægtelig ikke på det anførte grundlag. Der er ikke taget højde for, hvordan præsten fik sit materiale – han gik jo f. eks. ikke selv daglig rundt i alle kommunens skoleklasser og noterede fravær og fraværs begrundelse, og det er jo det led, der må stilles spørgsmål ved, nemlig: Hvordan og under hvilke vilkår blev materialet til. Forfatteren havde her kunnet få fast grund under fødderne ved at henvise til foreliggende dybtgående analyser af skoleberetningers ophavssituation og troværdighed fra samme periode. Den velunderbyggede konklusion på disse analyser er, at jo større skole og jo flere lærere, desto mindre blev oplysningerne præget af den bogførende lærers omhu og holdninger, og desto større blev generel omhu og nøjagtighed og dermed troværdighed i oplysningerne, selv i landsbyskolen. Jo mere situationen var professionelt og bureaukratisk bundet op, desto mindre blev tallene påvirket af den enkelte lærers personlige karakter og præferencer – det være sig pædagogiske, politiske eller sociale motiver. Yderligere fremgår det af den foreliggende forskning, at ministeriet ikke betvivlede selv de mest ekstreme tal – ikke reagerede med mistanker om uholdbare bogføringsprincipper, så længe de indberettede tal stemte indbyrdes. Det er ærgerligt, at forfatteren her foretrækker kildekritisk ganske uholdbare ræsonnementer fremfor at drage nytte af foreliggende forskningsresultater. Læseren får her dårligere besked om undersøgelsens kildegrundlag, end læseren havde fortjent.

Talbehandling

Forfatteren har prisværdigt inddraget meget materiale og undersøgt mange delspørgsmål for at tegne et helhedsbillede af forholdene i de tre byer. Desværre er der mange eksempler på, at materiale ikke er anvendt med stringens.

Der skal gives nogle eksempler. Forfatteren anfører i kapitel 6 en række forhold, der med rette kan ses som indicier for, hvilke prioriteringer de politisk forskelligt farvede bystyrrer har foretaget: Hvordan kan forfatteren (s. 119) konkludere niveauforbedring for skolevæsenet og offervilje fra befolkningen alene ud fra stigningerne i skoleudgifter i de tre byer? Hvad med væksten i befolkningstal og elevtal? Dem har for-

fatteren opgjort, men i argumentationen for konklusionen anvendes de ikke. Forfatteren udregner (s. 121) en såkaldt lærer/elevratio for de forskellige skolekategorier i de tre byer og vil sætte det som mål for, hvem man ville ofre hvor meget på. Ikke nogen dårlig ide – for det siger i hvert fald noget om, hvad der overordnet blev bekostet. Men variabelen skolegangsordning er ikke inddraget. Når Esbjerg i 1892 har så mange som 73 elever pr. lærer mod hhv. 64 og 54 i grundskolerne i Nakskov og Holbæk, så kan det skyldes, at en lærer i Esbjerg betjente 36-37 elever daglig, men 73 i alt. Der synes ikke ved opstillingen af lærer/elevratioen at være taget hensyn til variabelen undervisningstidens omfang. Tilsyneladende er der kun optalt lærere og elever.

Desuden må der, hvis man skal konkludere om prioriteringer, også tages højde for, at mindre skoler og klasser uundgåeligt blev dyrere alt andet lige – sådan at alene en opretholdelse af den mindre skole kunne give en gunstig lærer/elev-ratio. Det var ikke nødvendigvis en niveau-prioritering.

Om skolebyggeri skrives (s. 122) »det var udelukkende betalings-skolerne ... [der blev ofret penge på] ... i 1880erne og 90erne.« – Ja, men friskolerne havde fået nye bygninger i 1869 for Holbæks vedkommende og i 1872/73 for Nakskovs vedkommende, så måske var behovet ikke så påtrængende. Måske var det, men hvorfor inddrages forholdet ikke i vurderingen?

Når det angår den overordnede vurdering af spenderbuksernes størrelse, ses der ligeledes ikke på, at det Nakskov, som forfatteren påstår er så påholdende, havde bygget ny real- og borgerskole »i begyndelsen af 70erne«.

Privatundervisning og talbehandling.

Der redegøres udmærket for de forskellige typer privatskoler – på linje med hvad tidligere forskning har fremlagt for andre geografiske enheder, herunder hvilken rolle privatundervisning kunne få i forældres strategi over for at komme uden om de krav, kommunal skolegang stillede til dem og deres børn. Ligeledes tegnes der overbevisende en udvikling op igennem perioden af, hvordan de mindste og ringeste skoler forsvandt ud af billedet, mens de bedre snarere styrkedes ved en gradvis centralisering i bæredygtige skoler for bedre folks børn – herunder døtre. Udviklingen inden for privatskolevæsenet sættes i relation til udviklingen inden for det offentlige skolevæsen, også til den skærpede kontrol med skolepligtige børns skolegang. Det er relevant og som sagt overbevisende.

Hvad der er knapt så overbevisende er endnu engang anvendelsen af

talmateriale: Side 124. Figur 3 siges at omhandle »Privatskoleelever i procent af det samlede elevtal« for de tre byer. Her bliver læseren ladet i usikkerhed om både populationen privatskoleelever og populationen »samlede elevtal«. Forfatteren har iflg. den ledsagende tekst indregnet elever udenbys fra »for på denne [måde] at give et indtryk af, hvor meget privatskoleeleverne fyldte i skolelandskabet«.

Jeg er gået nærmere ind i materialet vedrørende Holbæk og kan illustrere usikkerheden. Dette gøres dels for at gennemgå kildebrug og talbehandling kritisk, men dels også for at dele frustrationer over det u håndterlige materiale med forfatteren. Altså: Var det – som teksten skulle antyde – indenbys og udenbys elever i private skoler i Holbæk kommune? Nej, for Stenhus kostskole er i nogle år indregnet, antager forfatteren i hvert fald, og den lå ikke i Holbæk kommune. Var det inklusive Holbækbørns privatskolegang uden for kommunen, også bortset fra Stenhus, f. eks. på Smedelundshusenes privatskole? – og var udenbys elever på disse udenbys skole så også indregnet? Var det »samlede elevtal« *skolepligtige* elever (i Holbæk Kommune eller i Holbæk Kommune samt i andre kommuner?) eller var det inklusive elever over og under den skolepligtige alder? Hvad elever over den skolepligtige alder angår, kan de have talt en del, ikke mindst af de udenbys og i periodens sidste del.

Forfatterens antagelse, at de svingende tal for periodens sidste del skulle skyldes, at Stenhus skiftevis var med og ikke med, kan ikke hverken be- eller afkræftes af det primære materiale. Derimod fremgår det af materialet for nogle år eksplicit, hvor mange elever der var over den skolepligtige alder, for andre år fremgår det ikke, om de er med eller ej.

Ved undersøgelse af kildematerialet bag grafen og en videreførelse til og med 1916 kunne jeg for dette år fastslå, at en inkludering af udenbys elever ville bringe tallet op fra godt 6% til 12,5%. Dette understreger talmaterialets usikkerhed og uigennemskuelighed.

Det forbliver altså usikkert, hvad det er, der tegnes et billede af. Læseren kunne have fået mere præcis besked om det bagvedliggende talmateriale – og så have været tjent med færre tal uden udsagnskraft. Et af forfatterens problemer har været, at det har været uklart, hvad der er spurgt efter: Hvad fyldte privatskolevæsenet i Holbæk for Holbæk skolevæsen? Hvad fyldte Holbæks og nabokommunernes privatskolevæsen i Holbæk-elevs skolebillede – eller hvad fyldte holbæksk privatskolevæsen for Holbæk og omegn? Men selv et klart spørgsmål havde ikke løst materialeproblemerne for hele perioden.

Det påstås (s. 137), at »antallet [skulle være andelen!] af privatskoleelever gik kraftigt tilbage lige så snart reformeringen af det offentlige

skolevæsen var i hus« – nemlig i 1902 – og så henvises der til, at det kan man se af fig. 3. Men iflg. fig. 3. indtræder der allerede mellem 1899 og 1902 et fald fra 33% til 16%. Altså gik andelen af privatunderviste tilbage, ikke da reformeringen var i hus 1902, men før! Her synes forfatterens fejlkonstatering farvet af tesens tendens og ikke at bygge på de faktiske tal.

Uanset alle uafklarede – og uafklarbare – spørgsmål, så kan det slås fast, hvad der nok er det allervigtigste for forfatteren: at fra 1899 til 1906 faldt procenten af børn skolepligtige i Holbæk Købstad, som blev undervist privat, fra ca. 33% til 10%. Det er jo sigende, når det ses i den sammenhæng, forfatteren opruller i øvrigt.

Hjælpeklasser, horisontal enhedsskole og øget pres på børnene

Forfatteren redegør (s. 172ff.) for besværet i København med at opstille og bruge kriterier for udskillelse til hjælpeklasser, sinkeklasser og værneklasser. Der citeres først fra 1899-cirkulæret om hjælpeklasser og redegøres for de efterfølgende års problemer med praksis. Derefter skriver forfatteren, at kritikken foranledigede »et nyt sæt regler i 1911«. Men det drejede sig ikke om reglerne for de hjælpeklasser, der var tale om i 1899, også kaldet sinkeklasser, derimod om afløsning af 1908-reglerne for den ny type hjælpeklasser! I mellemtiden var de gamle hjælpeklasser/sinkeklasser blevet til værneklasser, mens de nye hjælpeklasser skulle forholdes tæt til normalklasserne og fremhjelpe elever, så de efter en periode kunne vende tilbage til normalklasserne.

Forfatteren skriver s. 161 om »den alment udbredte opfattelse, at det altoverskyggende formål med grundskolen var opdragelse, og at den positive kundskabsindlæring i højere grad hørte mellemskolen til«. Hvorfor holder forfatteren ikke denne påstand op mod de københavnske problemer med oversidningens omfang og forsøget på at afhjælpe det med hjælpeklasserne. Oversidningen var jo i allerhøjeste grad et kundskabsniveauproblem. Det var jo ikke helt forkert, hvad rektor Bruun skrev i 1900 om den horisontale enhedsskole, nemlig at den »tager Betalingsfriheden fra Friskolen og Undervisningsplanen fra den borgerlige Betalingssskole« (s. 175).

Det er derfor også overraskende, når forfatteren (s. 174) affærdiger påstanden om, hvor vigtigt det var for det socialliberale flertal i Københavns Borgerrepræsentation at tiltrække og fastholde mellemklassens børn i den offentlige skole og samtidig grundlæggende fastholde den horisontale enhedsskole. Det var af hensyn til mellemklassen, at de faglige krav ikke kunne nedsættes, så oversidningen kunne blive af mindre omfang. Og derfor arbejdede man hårdt på at få hjælpeklasserne til at

fungere som opsamlingsnet i den nye horisontale enhedsskole.

Det er et af de punkter, hvor børnenes levede liv under den ny skole var meget langt fra en borgerlig barndom i leg og læring. Og det er også et af de steder i afhandlingen, hvor forfatterens fokusering på de idealistiske motiver kommer til at betyde en tendentiøs seen bort fra de strukturelle sociale realiteter, som også de gode hensigter måtte kapitulere overfor.

Uklarheder og fejl, nogle eksempler

Var der – bortset fra fripladserne på borger- og realskolen – intet gratis skoletilbud over 3. klasse i Nakskov efter 1904? (s. 145). Eller er der en uklarhed i fremstillingen, således at det i virkeligheden alt sammen drejer sig om borger- og realskolen, mens der stadig er en fungerende fri-skole? Anmelderen bliver ikke klogere af at læse Kolstrups pågældende afsnit, bortset fra, at anmelderen ser, han anvender termen »forskole« for skoleenheder til børn frem til 10-11-årsalderen efter 1913. Men det løser ikke problemet med teksten her på s. 145.

Påstanden (s. 147) om, at der var et privat alternativ til den kommunale betalingsskole i Holbæk »fra 1880erne«, stemmer dårligt med, at der byggedes ny kommunal betalingsskole i 1885, og strider direkte imod oplysningerne (s. 137) om, at der »fra midten af 1890erne...«. Hvis det er en skrivefejl, så er det en, det koster læseren megen tid at afdække.

Det påstås (s. 147), at antallet af private mellemskoler var vokset fra 85 til 76 – skulle der ikke stå faldet?

Et spørgsmål til s. 182, hvor der står: 10 tim. ugtl. – 2 timer om dagen. Men 2 timer om dagen er $2 \times 6 = 12$ timer! Hvad er rigtigt? 10 om ugen eller 2 om dagen?

Forfatteren giver (s. 182) udtryk for overdrevne forestillinger om faste normer i landdistrikterne, når det gælder antal undervisningsdage og feriedage. En ministeriel afgørelse i 1902 tager således udgangspunkt i antal årlige timer pr. alderstrin, ikke i dage, og det er også under en sådan tankegang, at den vestjyske skoleordning, der til tider var ganske uden sommerskolegang, betragtes som fyldestgørende (idet der i stedet var hverdags-heldagsundervisning om vinteren).

Figur 6 angives i bilaget at have udeladt antal årlige skoledage i udregningen af antal timer. Eftersom det angives, hvor mange dage om året der er undervist hvor mange elever i hvor mange timer for Esbjerg såvel som for de to andre byer – incl. vinterskolen – ville det have været fuldt ud muligt at bestemme undervisningens omfang også for Esbjerg før 1895. Materialet er undersøgt for 1892 og foreligger i fuldt omfang.

Det fremstilles (s. 186), som om *fiskeriklasser* og *vinterskole* er det samme. Det kan de jo ikke være: vinterskolen er knyttet til arbejde i landbruget om sommeren, mens fiskeriklasserne angår varieret daglig undervisningstid i april, maj og juni, samt fra oktober til jul efter specifik aftale med et fisker-udvalg. Endvidere er der ingen fiskere imellem vinterskolens forældre iflg. angivelserne.

Fra graflæsningen fremhæves (s. 206) »de urolige år i Holbæk omkring 1890 både i friskolen og i betalingsskolen« – med hensyn til forsømmelser af anden lovlig grund end sygdom. Det kunne – skriver forfatteren – skyldes forsømmelsescirkulæret af 1889; om dette fremhæver forfatteren, at det gjorde smitsom sygdom i hjemmet til lovlig forsømmelsesgrund; men i samme åndedrag oplyses det, at det havde været lovlig grund netop i Holbæk siden 1882. Hvordan kan den regel så samtidig bruges til at forklare »de urolige år« omkring 1890 med en henvisning til 1889-cirkulæret? Det påstås ligeledes (s. 209), at de ulovlige forsømmelser voksede under 1. verdenskrig og krise – eller epidemier – ja, men epidemier var jo lovlig forsømmelsesgrund!

I afsnittet om mulkteringspraksis gennemfører forfatteren fint en dokumentation af en stramning i løbet af perioden. Det sættes også i forhold til spørgsmålet om forældrenes accept – og til spørgsmålet om, at skolemyndighederne i løbet af perioden tør sætte hårdt imod hårdt i arbejdet for at gennemtvinge den regelmæssige skolegang. Men hvad er ræsonnementet (s. 218) bag påstanden, at Holbæk »i hele perioden holdt sig på den rigtige side af loven« om mulkering? idet der henvises til tabel 5. Der er ikke belæg, da det ikke oplyses, hvor mange tunge gentagelsestilfælde, der har været tale om.

Det anføres (s. 242), at Smedelundshusenes friskole havde »heldags-skole«. Hvordan kan det stemme med, at den var bekvem for bybørns arbejdsrytme? – Nej vel? Den havde hverdags-halvdagsskole.

Hvem havde æren – og af hvad?

I sammenfatningen vedrørende børnenes tid konkluderes, at det var »skolen og forældrene der i fællesskab flyttede den urbane barndom fra et liv, hvor arbejde kom i første række, til et liv, hvor leg og læring optog det meste af barnets vågne timer.« (s. 248). Til den sammenfatning kan der stilles adskillige spørgsmål: Det med »leg« er ikke dokumenteret, ja slet ikke behandlet undervejs. Hvad er »skolen«? Er det lærerne? Er det skolelovgivningen? Er det skolekommission og øvrige tilsyn? Den generelt stigende velstand er ladet ude af betragtning. Lovgivere og byrådspolitikere er glemt. Man kunne sige, at det pres fra skolelovgivning og gejstligt tilsyn i forening, som gradvis øgede skoletiden på lan-

det, i provinsbyerne skete gennem et pres fra byrådspolitikere og progressive lærere. Love og vedtægter om børnearbejde støttede her processen, hvor den tilsvarende stimulans på landet ikke var til stede. – Og så pressen! Den kunne virkelig med rette have været nævnt i denne opsamling.

Det har i det hele taget i kapitlet om børnenes tid ikke drejet sig om »leg og læring«, slet ikke om »leg«, Men det har i væsentlig grad handlet om skolegang i stedet for arbejde.

Det overordnede indtryk, kapitlet efterlader, falder meget godt i tråd med det socialdemokratiske folketingsmedlem N. Christensens bemærkning – citeret s. 283: »Jeg tror nemlig, at det er betydelig lettere for den Ungdom, der har gaaet i Skole, at tilegne sig Nævenyttighed eller Færdighed i legemligt Arbejde, end det er for den Ungdom, der ikke har faaet nogen god Skoleundervisning, at tilegne sig et saadant Maal af Kundskaber, at de overhovedet kunne opfylde deres Plads som Samfundsborgere.« Ud fra denne betragtning er skolen en del af moderniseringens teknologi. Den er leverandør af generelle arbejdslivskvalifikationer til et moderniseret samfund med industri, handel, forvaltning og service, nemlig i betydningen indsocialisering af det moderne samfunds adfærdsnormer med regelmæssighed, præcision, renlighed med videre.

Barnevelfærd eller kontrol

Kapitlet om »skolen og barnets krop« er generelt meget underholdende – en livlig fremstilling med inddragelse af forhold omkring børnene, som har været for lidt påagtet i hidtidig forskning.

Generelt kunne man dog have ønsket en drøftelse af den etikettering, tidens hygiejnikere anvendte. Hygiejnikerne betragtes i det hele som velgørende personer, ikke som repræsentanter for en kontrolteknologi, og ikke som en gruppe, der søger at øge sin samfundsmæssige position. Forfatteren problematiserer (s. 290) det forhold, at myndighederne kun ville konstatere og registrere, men ikke behandle børnenes sygdomme og andre mangler. Det understreges, at børn og forældre derfor med god grund kunne blive ramt på æresfølelsen. Den afsluttende bemærkning fra forfatteren – at registreringen måske historisk set var det væsentligste resultat af skolelægenes arbejde, er altså særdeles velanbragt. Men det er unægtelig et af de steder, hvor synsvinklen social kontrol bliver særdeles nærværende for læseren, uden at det har været tematiseret af forfatteren.

Efterlysning af omhu og stringens i empiri

Som det er fremgået, har forfatteren været vidt omkring i et stort kilde-materiale med prisværdigt blik for materialets relevans og med investering af en betydelig arbejdsindsats. Lad det dog være tilladt at se frem til større stringens i håndtering og tolkning af tilsvarende materiale i forfatterens kommende – forhåbentlig omfattende – forskning.

Sammenfatning

Af delkonklusionerne på kapitlerne 6-9 fremgår det, at indførelsen af den vertikale og tilstræbt horisontale enhedsskole med øgede faglige krav; udvidelse af undervisningstiden fulgt af strengere kontrol med dens opfyldelse; øgede sundhedshensyn ved skolebyggeri samt kontrol med børnenes renlighed; organisering, forbud, kontrol og kriminalisering af børns fritidsliv og leg – at alt dette var dominerende elementer i de reformer og tiltag, der prægede århundredskiftets aktivitet på børneområdet.

Det er alt sammen foranstaltninger, der indskrænker frihedsrummet for de lavere socialgruppers børn.

Til gengæld indskrænkedes børns arbejdstid generelt, dels gennem love og vedtægter, dels gennem appeller og strafforanstaltninger over for forsømmelser og andre undvigelses af skolegangen, og dels gennem den øgede samfundsmæssige velstand, bl.a. udtrykt i en stærk vækst i reallønnen i perioden. Og der blev indrettet skolebespisning.

For de velbjærgede befolkningsgrupper indebar reformer og samfundsøkonomisk udvikling ikke bare en øget daglig undervisningstid, men også et øget antal skoleår. For de ringere stillede indebar reformer og samfundsøkonomisk udvikling dels en øget mulighed for under visse omstændigheder at få bedre og længere skoleuddannelse, dels indebar det for andre et øget tryk, en øget udskillelse og ofte nedværdigelse gennem skolens krav om tilstedeværelse, præstationer og passende opførsel. Hjælpeklasser måske som et mindre onde; daglige tærsk måske som et større.

Et praktisk samarbejde mellem forskellige instanser igennem værgerådene betød det offentliges indgriben overfor udprægede tilfælde af vanartethed, misrøgt eller andre sociale eller helbredsmæssige misforhold – en hjælp og støtte, men også en kontrol.

Forfatteren skriver (s. 357): »*Det er således afhandlingens centrale konklusion, at århundredskiftets skolereformer, hvis de fortolkes med købstadsskolens perspektiv for øje, nok bidrog til en demokratisering af adgangen til viden og dannelse, men at de også medvirkede til en demokratisering af den borgerlige barndom, forstået som et arbejdsfrit liv i leg og læring i overensstemmelse med tidens*

videnskabelige indsigter i børns natur og udvikling. Mere konkret fandt borgerskabets syn på den gode barndom vej til de mange børn gennem skolens udfoldede engagement i elevernes tid, krop og rum. Hvad der førhen havde været normen for de få, blev nu normen for de mange.»

Det er uundgåeligt, at misforholdet mellem denne konklusion og de forhold, der er blotlagt, og problemer, der er rejst af handlingen igenem, falder i øjnene.

Der er øjensynlig det galt, at forfatteren har forsømt at skelne mellem programmet hos barndommens frontkæmpere og deres handlinger og har forsømt at skelne mellem deres bestræbelser og resultaterne af deres bestræbelser. Forfatterens indledningsvise skelnen (s. 14) mellem de tre lag, der skulle undersøges – nemlig barnesyn, barnesynets konsekvenser for reformerne og reformernes indvirkning på det levede barneliv – er i denne konklusion opgivet til fordel for en direkte slutning fra program til realiseret barneliv.

Forfatterens vanskeligheder med at fastholde sin egen indledningsvise skelnen har været mærkbar af handlingen igennem i form af en tendens i tolkningen af adskillige kilder og fremlagte resultater. Forfatteren har dog samtidig gang på gang prisværdigt fremlagt sit materiale på en sådan måde, at læseren har kunnet drage sine egne slutninger eller undlade at drage nogen, når materialet ikke rakte til det.

Det skal også fremhæves, at forfatterens afsluttende konklusion – ud over den ovenfor citerede såkaldte »centrale konklusion« – indeholder en række gode og nuancerede sammenfatninger af undersøgelsens resultater.

Lad dette være afsæt for en sammenfattende begrundelse for, at af handlingen er antaget til forsvar for doktorgraden: Først skal anføres de sammenfattende ord i Bengt Sandins opposition ved af handlingens forsvar, at »af handlingens styrke er dens energiske vilje til at synliggøre, at forandringsprocessen omkring århundredskiftet var knyttet til et nyt barndomsbegreb, og at dette var en integreret del af læreres og pædagogers diskussioner på forskellige samfundsniveauer. Det er også åbenbart, at forfatteren har skabt forudsætning for en ny diskussion, som hidtil har været savnet, om hvordan skolen og begrebsdannelsen om børn har været en del af skolens forandring på det lokale plan.»

Hertil skal føjes, at forfatteren til sine empiriske undersøgelser har inddraget og bearbejdet et meget stort materiale, herunder materiale typer, som fremtidige skolehistorikere vil kunne inddrage med gevinst for deres perspektiv. Det er lykkedes forfatteren at give meget levende glimt af børneliv og af forældres håndtering af problemer gennem fin udnyttelse af enkeltstående kilder.

Endelig rejser afhandlingen ubesvarede spørgsmål, bl.a. spørgsmål om danske forhold i international belysning, som vil kunne være til inspiration for fremtidig dansk barndoms- og skolehistorie – og forhåbentlig bringe den ud, hvor heller ikke forfatteren endnu har været.

Gunhild Nissen

REGIN SCHMIDT: *Red Scare. FBI and the Origins of Anticommunism in the United States* (København: Museum Tusulanum Press, 2000) 391 s.

To gange i det 20. århundrede oplevede USA perioder, hvor myndighederne følte sig tilskyndede til at indlede en klapjagt på venstreorienterede under henvisning til trusler mod den nationale sikkerhed. Den første »kommunistforskrækkelse« brød ud i kølvandet på Første Verdenskrig, og kulminerede med massearrestationer og deportation af tusinder af immigranter. Den anden brød ud under den kolde krig i slutningen af 1940'erne, og mundede ud i det politiske korstog, som blev kendt som »McCarthyismen«. Det er den første af disse to perioder, som danner udgangspunktet for Regin Schmidts bog *Red Scare. FBI and the Origins of Anticommunism in the United States*.

Mens USA demobiliserede efter Første Verdenskrig, voksede den sociale uro. I løbet af 1919 udbrød der mere end 3600 strejker, hvoraf mange udviklede sig til voldelige konflikter. Også de racemæssige spændinger tog til. 78 sorte blev lynchet det år, heraf mange hjemvendte soldater. I sommeren 1919 var der 25 udbrud af raceuroligheder i amerikanske byer, og over 120 mennesker mistede livet.

En gruppe voldelige anarkister pustede til ilden. I foråret 1919 opfangede det amerikanske postvæsen 36 pakkebomber adresseret til prominente politikere, dommere og embedsmænd. Bare et par måneder senere eksploderede bomber i otte amerikanske byer. En af dem var tiltænkt justitsminister A. Mitchell Palmer, som fremmanede billedet af en landsdækkende kommunistisk sammensværgelse og førte an i klapjagten på »undergravende elementer«. Forberedelserne og den praktiske afvikling af denne klapjagt var overladt til justitsministeriets Bureau of Investigation (senere FBI), hvis Radical Division var under ledelse af den unge, ambitiøse J. Edgar Hoover. Det er bureauet og dets håndtering af denne opgave, som er hovedemnet i Regin Schmidts bog.

Red Scare er baseret på omfattende studier i amerikanske arkiver, og en stor del af kildematerialet har ikke tidligere været inddraget i belys-